

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال هفتم، شماره اول (پیاپی ۲۳)، بهار ۱۳۹۷

شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۵۶-۳۷

سطوح توسعه سکونتگاه‌های روستایی در استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی

عبدالرضا رحمانی فضلی؛ دانشیار دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
هدایت اله درویشی*؛ دانشجوی دکتری آمایش محیطی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.
محمد حسین آبادی؛ کارشناس معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رئیس جمهور، تهران، ایران.
مریم بیرانوندزاده؛ پژوهشگر جهاد دانشگاهی لرستان و دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۶/۴

دریافت مقاله: ۱۳۹۲/۸/۲۱

چکیده

پژوهش حاضر باهدف بررسی وضعیت توسعه در سکونتگاه‌های روستایی استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی با توجه به شاخص‌های ترکیبی (در ۳ شاخص اصلی مجموعاً با ۲۰ زیر شاخص) تدوین شده است. روش به کار گرفته شده توصیفی-تحلیلی است که از روش‌های تحلیل چندمعیاره (تکنیک تاپسیس) جهت سطح‌بندی سطوح توسعه روستایی در استان‌های مورد مطالعه استفاده شده است، نتایج نشان داد در استان خراسان رضوی، شهرستان‌های جغتای، گناباد و تخت جلگه (فیروزه) دارای رتبه‌های برتر از لحاظ برخورداری و شهرستان‌های بجستان و باخرز در پایین‌ترین سطح برخورداری قرار دارد. مطالعه شهرستان‌های استان به تفکیک شاخص‌ها بیانگر وجود تفاوت بین سطوح توسعه روستایی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه است. در میان شهرستان‌های استان خراسان شمالی شهرستان فاروج دارای رتبه اول، شهرستان بجنورد در رتبه دوم و شهرستان‌های شیروان و جاجرم به ترتیب در سطوح پایین‌تر از لحاظ شاخص‌های توسعه روستایی اعم از امکانات و خدمات، نهادی-کالبدی، اجتماعی و اقتصادی قرار دارد. مقایسه تفاوت در سطوح توسعه در شاخص‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی نشان می‌دهد تفاوت رتبه‌ها در هر یک از شاخص‌های مورد استفاده در شهرستان‌ها در مقایسه با خراسان رضوی کمتر است. بررسی سطوح توسعه در استان خراسان جنوبی، نشان می‌دهد در شاخص‌های کالبدی و در مجموع شاخص‌ها، شهرستان فردوس، در شاخص‌های اجتماعی، شهرستان سرایان و در شاخص‌های اقتصادی شهرستان سریشه رتبه اول را به خود اختصاص داده است. همچنین بنا به نتایج همبستگی، بین رتبه کلی توسعه شهرستان‌ها در استان‌ها با جایگاه شاخص‌های کالبدی ارتباط معنی‌دار وجود دارد.

واژگان کلیدی: شاخص‌های توسعه، سطح بندی توسعه، توسعه روستایی، خراسان رضوی، شمالی و جنوبی.

*hada_4@yahoo.com

(۱) مقدمه

نظام‌های فضایی یا به مفهوم رایج‌تر خود، "نظام‌های جغرافیایی"^۱ واقعیت‌های فضایی- زمانی، متشکل از اجزایی مرتبط به هم هستند که تحت تأثیر عوامل و نیروهای تأثیرگذار درونی و بیرونی، در قالبی مرتبط و بر مبنای رفتاری معین (رفتار نظام وار) تحول می‌یابند (عزیزپور و محسن زاده، ۱۳۸۹: ۸۳).

سکونتگاه‌های روستایی، به عنوان یک «عینیت جغرافیایی» یا «واقعیت مکانی - فضایی» ناگزیر در معرض تحولات و دگرگونی قرار دارد، این تحولات و دگرگونی‌ها در عرصه‌های روستایی در کنار تغییرات درونی، غالباً منشأ برون‌زا دارد و به واسطه رخدادهای بیرونی در سطح محلی، منطقه‌ای و ملی پدیدار می‌شود (سعیدی، ۱۳۷۷: ۲۱). یکی از عواملی که نه تنها بر ساختار، بلکه بر عملکرد و نقش‌پذیری فضایی سکونتگاه‌های روستایی در سطح مختلف (محلی، منطقه‌ای، ملی) و در ابعاد محیطی، اجتماعی- اقتصادی و کالبدی - فضایی اثر می‌گذارد، میزان بهره‌مندی این‌گونه سکونتگاه‌ها از خدمات و میزان توسعه‌یافتگی آن در روند اثرگذاری و اثرپذیری در نظام سکونتگاه‌های منطقه است. بدین‌سان و در پی این فرآیند، نقش و عملکرد هر یک از سکونتگاه‌های کوچک و بزرگ در مجموعه نظام سکونتگاه‌های سرزمین و ارتباط آن با چگونگی پراکنش امکانات و تسهیلات از یک سو و نقش و مسئولیت‌ها از سوی دیگر بایستی در نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی مورد توجه قرار گیرد.

ایجاد تعادل و توازن در توسعه نواحی و مناطق در سطوح متفاوت، از اهداف دولت‌ها در فرآیند برنامه‌ریزی و اجرای برنامه‌ها و ارزیابی تحقق اهداف برنامه‌ها است (رکن‌الدین افتخاری، ۱۳۹۰: ۶). در این راستا هدف از برنامه‌ریزی، تبدیل و تغییر وضع موجود به وضع مطلوب و در نتیجه آن نیل به توسعه مورد نظر قرار دارد. پس برای حصول به وضع مطلوب شناخت دقیق و همه‌جانبه‌ای از وضع موجود و به ویژه از سطح برخورداری باید به عمل آید؛ چرا که همانند تفاوت در سطح برخورداری کشورها، واحدهای منطقه‌ای در سطوح سلسله‌مراتبی و نیز سکونتگاهی در درون هر کشور نیز دارای تفاوت آشکار در این زمینه است و این امر انجام هرگونه مطالعات را برای ارزیابی و تحلیل سطح برخورداری و نیز تعیین میزان محرومیت را در جهت مناطق همگن با دشواری روبرو می‌سازد (همان).

شناخت ظرفیت‌ها و قابلیت‌های سکونتگاه‌های روستایی مناطق از یک سو و از سوی دیگر تنظیم صحیح و به سامان نحوه ارائه خدمات مناسب به آنها برای بهره‌گیری عقلایی از این قابلیت‌ها از گام‌های اولیه و اساسی است که باید به نحوی متین و استوار برداشته شود. به این ترتیب هرگونه راهبرد توسعه روستایی و از میان برداشتن یا تعدیل فاصله موجود میان عرصه‌های شهری و روستایی، منوط به سطح‌بندی روستاها بر اساس قابلیت‌ها و امکانات مکانی- فضایی و نیازهای آنها در قالب یک نظام سکونتگاهی یکپارچه و همسو است. بنابراین،

¹ Geography Systems

تأکید بر ضرورت برنامه‌ریزی و حرکت به سوی فرآیند تمرکززدایی و همچنین افزایش سطح فعالیت‌های مختلف در روستاها از اهم مواردی است که باید در برنامه‌ریزی مطمح نظر جدی برنامه‌ریزان توسعه قرار گیرد (سعیدی، ۱۳۸۸: ۳). در راستای موارد ذکرشده، پژوهش حاضر باهدف رتبه‌بندی سکونتگاه‌های روستایی سه استان خراسان رضوی، شمالی و جنوبی در قالب شاخص‌های تلفیقی انتخابی بر مبنای معیارهای علمی توسعه‌یافتگی تدوین شده است. تکنیک تاپسیس با دارا بودن منطقی ریاضی در رتبه‌بندی می‌تواند با استفاده از داده‌های موجود، هدف یادشده را تحقق بخشد.

۲) مبانی نظری

توسعه فرآیندی پیچیده و چندبعدی و مستلزم اعمال تغییرات در ساخت اجتماعی، طرز تلقی مردم و نهادهای ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر است. توسعه قبل از هر چیز، تعهدی است به وسیله «انسان»، «با انسان» و «برای انسان» (آسایش، ۱۳۷۶: ۶۵). رشد و توسعه بسیاری از کشورها در گرو ساماندهی بسیاری از عرصه‌های روستایی است (سعیدی، ۱۳۷۷: ۱).

از توسعه روستایی تعاریف متعددی شده است. گروهی توسعه روستایی را به مثابه توسعه ملی تعریف کرده و عده‌ای نیز بر مفهوم توسعه محدود به منطقه و محیط روستا تأکید دارند. بانک جهانی، توسعه روستایی را این‌گونه تعریف می‌کند: توسعه روستایی راهبردی است که به منظور بهبود زندگی اجتماعی و اقتصادی گروه خاصی از مردم یعنی روستاییان فقیر طراحی شده است. این استراتژی در پی گسترش دادن منافع توسعه در بین فقیرترین اقشاری است که در نواحی روستایی به دنبال امرار معاش هستند. این گروه شامل کشاورزان خرده پا، خوش‌نشینان و کشاورزان بی زمین می‌شود (World Bank, 1975:3).

هدف اصلی توسعه روستایی باید توانا ساختن توده‌های جمعیت روستایی باشد که اکنون نمی‌توانند با تلاش‌های خود نیازهای اساسی زندگی را برآورده سازند. اهداف توسعه روستایی نمی‌تواند جدای از اهداف کلی توسعه باشد. در نتیجه همان ارزش‌ها و واقعیات در آنها نیز نهفته است (لان ون، ۱۳۶۴: ۳۴).

بنابراین می‌توان گفت اصولاً توسعه روستایی مفهومی جدا از توسعه اقتصادی و اجتماعی در سطح کلان یک کشور نیست، بلکه جزئی از توسعه کلان ملی به حساب می‌آید ولی تأکید اساسی آن بیشتر معطوف به حل مسائل مرتبط با جامعه روستایی و تلاش در جهت محرومیت‌زدایی و کاهش فقر در این مناطق است. توسعه روستایی به عنوان یک مفهوم و مجموعه‌ای از تجربه‌ها و روش‌های گوناگون سازمان‌دهی تولید، ایجاد رفاه و مبادله در فعالیت‌های روستایی، سابقه طولانی داشته و تنها منحصر به نظام یا کشور خاصی نیست (ای.ام، لی و چودری، ۱۳۷۰: ۴۳).

توسعه روستایی باید در چارچوب تحولات ساختارهای اقتصادی و اجتماعی، نهادها و روابط و فرآیندها در مناطق روستایی مورد بررسی قرار گیرد. هدف‌های توسعه روستایی نمی‌تواند صرفاً به رشد کشاورزی و اقتصادی محدود شود. هدف‌های فوق باید بر حسب توسعه «متعادل» اقتصادی و اجتماعی با تأکید بر توزیع عادلانه درآمد و نیز ایجاد سریع سود از سطوح بالای زندگی بررسی شود (همان، ۱۳۸۵-۲). مهم‌ترین دیدگاه‌های مطرح‌شده در خصوص توسعه که به نظر نویسندگان مقاله حاضر با موضوع و نتایج این مقاله همخوانی بیشتری دارد، شامل دیدگاه‌های توانمندسازی، دگرگون‌سازی، توسعه ظرفیتی، دیدگاه‌های برنامه‌ریزی بر خورداری و عدم بر خورداری و دیدگاه توسعه پایدار است که در ادامه به توضیحاتی در خصوص دیدگاه‌های مطرح‌شده پرداخته می‌شود.

جدول شماره (۱): مهم‌ترین دیدگاه‌های مطرح‌شده در خصوص توسعه، همخوان با موضوع مورد مطالعه تحقیق

دیدگاه	توضیحات
دگرگون‌سازی	مفسران شیوه دگرگون‌سازی معتقدند کشورهای در حال توسعه برای حل مشکلات خود نیازمند تحولی اساسی در زمینه گذار از سنت به مدرنیته هستند. اینان به استراتژی رادیکال معتقدند. اهداف استراتژی رادیکال عبارت است از مشارکت بیشتر مردم، برابری اقتصادی و رشد سریع تر. از نظر اینان رشد اقتصادی باید به گونه‌ای تحقق یابد که بتواند تأمین‌کننده برابری اقتصادی، سیاسی و اجتماعی باشد. چنین سیاستی گروه‌های فقیر و محروم را به عمده‌ترین گروه استفاده‌کننده از تسهیلات و برنامه‌های دولت تبدیل می‌کند (پاپلی یزدی، ۱۳۸۷: ۶۳). در حقیقت این نظریه تبیین‌کننده مشارکت مردم در امر تصمیم‌گیری، تصمیم‌سازی، اجرا و ارزیابی منابع و امکانات خود در جهت رفع محرومیت است.
توانمندسازی	بر اساس این دیدگاه، فرایند مشارکت در مناطق محروم و دور از مرکز در جهت تحقق حق توسعه‌یافتگی خود (مردم)، جامعه (جامعه محلی) و مکان (حقوق مکانی) امری ضروری و قطعی است. این دیدگاه، مفهوم کیفیت زندگی را در تمام سطوح عملکردی برای افراد و مکان‌ها که از نعمت بر خورداری برابر یا توسعه‌یافتگی متعادل، محروم یا کمتر برخوردارند شفاف و پررنگ می‌کند. بر اساس دیدگاه توانمندسازی حق تعیین سرنوشت و آزادی اراده برای مردم فقیر و محروم در نظر گرفته شده است. این دیدگاه، تصریح می‌کند که توانمندسازی فقرا، در حاشیه مانده‌ها، مردم مناطق فقیر و محروم، می‌تواند نقش کلیدی را در رفع فقر و محرومیت و ارتقای سطح بر خورداری داشته باشد (Ayala, 2009).
توسعه ظرفیتی	در بیشتر تعاریف صورت گرفته از توسعه ظرفیتی از آن به عنوان رویکرد یا فرایندی برای کاهش فقر نام برده شده است. بر این اساس ظرفیت‌سازی عبارت است از فرایند شناسایی توانایی مکان‌ها، افراد، گروه‌ها، مؤسسات و سازمان‌ها و کمک به حل مسایل توسعه آن‌ها. در تعریفی دیگر سازمان ملل معتقد است توسعه ظرفیتی یعنی تمرکز بر روی توانایی‌های کشور و مناطق برای ایجاد شرایط مناسب در جهت استفاده بهینه از ظرفیت‌های فنی و منابع موجود در یک شیوه پایدار. در این تعریف، ظرفیت‌سازی یک تغییر به سوی رویکرد توسعه‌ای است که سعی می‌کند به نیازهای اعضا توجه کرده و به مردم، مؤسسات و نهادها برای شناسایی و پی بردن به اهداف توسعه‌شان کمک کند. در سطح شبکه‌ای، نوآوری‌ها و ابتکارات توسعه ظرفیتی عمدتاً بر روی اصلاحات سیاسی، بهبود بخشی به ارائه خدمات متمرکز می‌شود. تأکید بر نقش ظرفیت‌های محلی در توانمندسازی افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها و نیز ایجاد فرصت‌ها و آفرینش و ایجاد ظرفیت‌های جدید از اهداف مهم ظرفیت‌سازی است (پیر بابایی، ۱۳۸۳: ۱۸-۱۶). کاهش فقر، محرومیت و عدم بر خورداری (حقوق انسانی، حقوق مکانی) در کانون این نظریه قرار دارد.

ادامه جدول شماره (۱): مهم‌ترین دیدگاه‌های مطرح‌شده در خصوص توسعه، همخوان با موضوع مورد مطالعه تحقیق

دیدگاه	توضیحات
توسعه پایدار	یکی از ابعاد مهم توسعه پایدار ارتقای سطح برخورداری مناطق مختلف جغرافیایی از طریق ارتقای سطح زندگی از جمله بهبود درآمد، اشتغال، آموزش، بهداشت و تغذیه، مسکن و ارائه رشته‌های متنوعی از خدمات است تا محرومیت مناطق محروم کاهش یابد. با عنایت به این مباحث، توسعه پایدار را می‌توان فرایندی از تغییر و تحولات باهدف بهبود و ارتقای کمی و کیفی سطح زندگی مردم دانست، فرایندی که به ایجاد تعادل و توازن زیستی بین دو فضای شهری و روستایی (رابطه ارگانیک شهر- روستا) می‌انجامد و عمدتاً در پی ایجاد توان و کارآیی لازم برای جمعیت کم درآمد و فقیر است که کمتر قادر است بر توان خود بسنده کند و بر روی پای خود بایستد. در نتیجه توسعه فرایندی است که از تأمین نیازهای اولیه جامعه به عنوان سطح اولیه برخورداری شروع شده و به ایجاد اعتمادبه‌نفس در جمعیت به عنوان غایت توسعه تداوم می‌یابد (بوسل، ۱۳۸۶).

از جمله تحقیقات صورت گرفته مرتبط با موضوع در سطح ملی می‌توان به موارد زیر به صورت اجمالی اشاره نمود:

رضوانی (۱۳۸۳) دریافته است که تفاوت‌ها و نابرابری‌هایی در سطح توسعه یافتگی روستاهای بخش کوار وجود دارد، بنابراین این تفاوت‌ها لزوم تهیه و اجرای برنامه‌ها و طرح‌های هدفمند را برای توسعه یکپارچه و متوازن روستاها ایجاب می‌کند. فرجی سبکبار (۱۳۹۱)، نابرابری‌های فضایی سکونتگاه‌های روستایی ایران را تحلیل نموده و به بررسی و کشف الگوی فضایی سکونتگاه‌های روستایی براساس شاخص‌های مختلف پرداخته‌اند که نتیجه حاکی از آن بوده، توزیع فضایی سکونتگاه‌های روستایی در ایران متعادل ناست.

اسدزاده و همکاران (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان، نابرابری‌های فضایی توسعه بخش کشاورزی در استان آذربایجان شرقی، دریافته‌اند در استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۸۹ از مجموع ۱۹ شهرستان، سه شهرستان توسعه یافته، ۷ شهرستان نسبتاً توسعه یافته، ۵ شهرستان کمتر توسعه یافته و ۴ شهرستان توسعه نیافته بوده است. رتبه‌بندی شهرستان‌های استان بر حسب شاخص‌های بخش زراعی نیز نشان داد که شهرستان ملکان بالاترین و شهرستان چاراویماق پایین‌ترین درصد توسعه یافتگی بخش کشاورزی را داشته است.

یافته‌های تحقیق یزدانی و همکاران (۱۳۹۴) نشان داد که دهستان‌های پلنگا، محمودآباد و ویلکج جنوبی، به ترتیب در رتبه‌های نخست و دهستان‌های کلخوران، پایین برزند و انگوت شرقی به ترتیب در رتبه‌های آخر از لحاظ توسعه یافتگی زیربنایی قرار دارد. نظم‌فر (۱۳۹۶) دریافت لزوم تهیه و اجرای برنامه‌ها و طرح‌های هدفمند برای توسعه یکپارچه و متوازن استان آذربایجان غربی الزامی است.

مرادی مسیحی و طالبی (۱۳۹۶) به تحلیل ساختاری شاخص‌های توسعه پایدار روستایی شهرستان صومعه‌سرا پرداخته‌اند، دغدغه‌هایی همچون امنیت و پایداری اشتغال و دسترسی به کیفیت بالای امکانات و خدمات مدرن از مؤلفه‌های اصلی اثرگذار بر توسعه فضاهای مورد مطالعه بوده است.

۳) روش تحقیق

با توجه به رویکرد پژوهش حاضر، نوع تحقیق «کاربردی- توسعه‌ای» و روش به کار گرفته‌شده «توصیفی- تحلیلی» است. داده‌های مورد نیاز با استفاده از روش کتابخانه‌ای از منابع مختلف آماری مربوط به استان خراسان رضوی، شمالی و جنوبی جمع‌آوری شده است. جامعه آماری این تحقیق تمامی سکونتگاه‌های روستایی بالای ۲۰ خانوار استان‌های مذکور است. در این روش ابتدا وضعیت میزان دسترسی به خدمات در نظام سکونتگاه‌های روستایی شهرستان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی با توجه به ۲۰ شاخص در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی- نهادی توصیف گردید. سپس با بهره‌گیری از تکنیک آنتروپی شانون و تاپسیس به وزن دهی شاخص‌ها و رتبه‌بندی شهرستان‌ها و میزان توسعه‌یافتگی آنها (از ابعاد کالبدی- نهادی، اجتماعی و اقتصادی) پرداخته شده است. برای تعیین میزان همبستگی بین شاخص‌های کلی و شاخص‌ها در ابعاد کالبدی- نهادی، اقتصادی و اجتماعی و سطح توسعه هر شهرستان از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شده است. در ادامه به معرفی تکنیک‌های مذکور پرداخته شده است.

۳-۱) تکنیک تاپسیس

برای رتبه‌بندی بخش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روش‌های مختلفی وجود دارد که الزاماً جواب‌های یکسانی در پی ندارد. یکی از روش‌های رتبه‌بندی که دارای قدرت بالایی در تفکیک گزینه‌ها است، روش تاپسیس نام دارد. این روش در سال ۱۹۸۱ از سوی هوانگ و یون ارائه شد. در این روش M عامل یا گزینه با نظر فرد یا گروهی از افراد تصمیم‌گیرنده مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در این شیوه هر عامل انتخابی باید کمترین فاصله را با عامل ایده‌آل (مهم‌ترین) و بیش‌ترین فاصله را با عامل ایده‌آل منفی (کم اهمیت‌ترین) داشته باشد؛ در واقع میزان فاصله یک عامل با عامل ایده‌آل و ایده‌آل منفی سنجیده می‌شود و این معیار درجه‌بندی و اولویت‌بندی عوامل است (آذر، ۱۳۸۱: ۵۰). مراحل اجرای روش تاپسیس به شرح زیر است:

مرحله اول: تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس M گزینه و N شاخص، که در این تحقیق گزینه‌ها شامل شهرستان‌های استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی و شاخص‌ها شامل شاخص‌های نهادی-کالبدی، اجتماعی و اقتصادی است.

مرحله دوم: تبدیل ماتریس تصمیم‌گیری موجود به یک ماتریس بی‌مقیاس شده: علت اصلی بی‌مقیاس کردن داده‌ها، تفاوت مقیاس داده‌ها است که با بی‌مقیاس شدن، داده‌ها بین صفر و یک قرار می‌گیرد. برای این منظور از فرمول بی‌مقیاس سازی اقلیدسی به صورت زیر استفاده می‌شود:

$$R_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad I = \{1, \dots, m\} \quad J = \{1, \dots, n\}$$

مرحله سوم: وزن دهی به شاخص‌ها: در این پژوهش از روش آنتروپی شانون برای وزن دهی استفاده شده است. مراحل انجام کار این روش در قسمت "ب" ارائه شده است.

مرحله چهارم: تعیین راه حل ایده‌آل و ایده‌آل منفی: در این مرحله با استفاده از داده‌های ماتریس استاندارد، بالاترین عملکرد (A+) و پایین‌ترین عملکرد (A-) هر شاخص از رابطه‌های زیر محاسبه می‌گردد:

$$A+ = \{(\text{Max } V_{ij} | \in J), (\text{Min } V_{ij} | \in I^-) | i = \{1, 2, 3, \dots, m\}\}, J = \{1, 2, 3, \dots, n\}$$

$$A- = \{(\text{Min } V_{ij} | \in J), (\text{Max } V_{ij} | \in I^-) | i = \{1, 2, 3, \dots, m\}\}, J- = \{1, 2, 3, \dots, n\}$$

مرحله پنجم: محاسبه اندازه فاصله هر گزینه از ایده‌آل و ایده‌آل منفی: در این مرحله اقدام به تعیین معیار فاصله‌ای برای گزینه‌های حداکثر و حداقل می‌شود که فرمول محاسبه آن به شرح زیر است:

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad d_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

مرحله ششم: محاسبه نزدیکی نسبی تا راه‌حل ایده‌آل و رتبه‌بندی گزینه‌ها: در این مرحله نزدیکی نسبی (-D) نسبت به (+D) محاسبه شده و سپس اقدام به رتبه‌بندی گزینه‌ها بر اساس مقدار به دست آمده که بین صفر و یک در نوسان است خواهد شد. هر چه این مقدار به عدد ۱ نزدیک‌تر باشد نشان‌دهنده رتبه بالا و هر چه مقدار مذکور به صفر نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده رتبه کمتر است (اصغرپور، ۱۳۸۵: ۱۲۱).

$$cl_i^- = \frac{d_i^-}{(d_i^+ + d_i^-)} \quad 0 \leq cl_i^- \leq 1$$

۳-۲) آنتروپی شانون

اساس روش آنتروپی شانون بر این پایه استوار است که هرچه پراکندگی در مقادیر یک شاخص بیشتر باشد آن شاخص از اهمیت بیشتری برخوردار است. روش انجام کار در این روش به صورت زیر است (عطایی، ۱۳۸۹: ۲۴):

الف- تشکیل ماتریس تصمیم‌گیری

ب- کمی کردن ماتریس تصمیم‌گیری

ج- بی مقیاس سازی ماتریس تصمیم‌گیری از فرمول زیر به دست می‌آید:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}}$$

د- محاسبه آنتروپی شاخص‌ها: آنتروپی هر یک از شاخص‌ها با فرمول زیر به دست می‌آید.

$$E_j = -K \sum_{i=1}^n [r_{ij} \ln(r_{ij})] \quad , \quad K = \frac{1}{\ln(m)}$$

مقدار آنتروپی E_j هر یک از شاخص‌ها عددی بین صفر و یک است.

و- محاسبه درجه انحراف اطلاعات موجود هر یک از شاخص‌ها از مقدار آنتروپی آن از این فرمول به دست می‌آید:

$$d_j = 1 - E_j$$

ه- محاسبه وزن (W_j) هر یک از شاخص‌ها با توجه به مقادیر آن‌ها با استفاده از رابطه زیر به دست می‌آید.

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}$$

ی- در صورتی که تصمیم‌گیرنده نیز بخواهد برای هر یک از شاخص‌ها وزن (λ_j) لحاظ کند، وزن تعدیل‌شده شاخص مورد نظر از رابطه زیر به دست می‌آید.

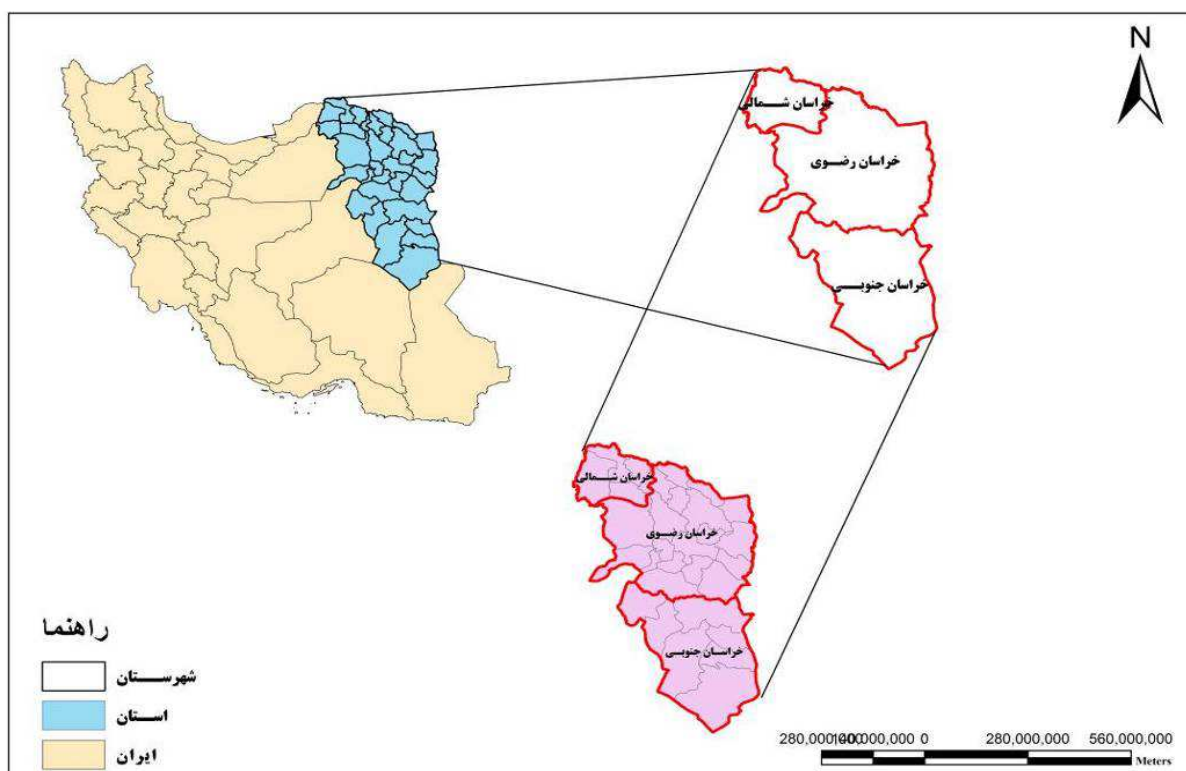
$$W_j = \frac{\lambda_j \times d_j}{\sum_{j=1}^n (\lambda_j \times d_j)}$$

از محاسن این روش این است که مقادیر شاخص‌ها نقش اساسی در تعیین وزن آنها دارد و در مواردی که پراکندگی یک شاخص برای تصمیم‌گیری مهم باشد، این روش می‌تواند وزن بیشتری به شاخص دارای پراکندگی بیشتر اختصاص دهد.

استان خراسان از استان‌های شمال شرق ایران است که تا سال ۱۳۸۳ بزرگ‌ترین استان ایران بود، پس از آن به ۳ استان خراسان رضوی با مرکزیت مشهد، خراسان شمالی با مرکزیت بجنورد و خراسان

جنوبی با مرکزیت بیرجند تقسیم شد. استان خراسان جنوبی دارای ۸ شهرستان، ۲۰ بخش، ۴۹ دهستان و ۲۲ شهر است. استان خراسان شمالی بر اساس تقسیمات سیاسی سال ۱۳۸۵ دارای ۶ شهرستان بوده ولی از سال ۱۳۸۷ با جدایی گرمه از جاجرم دارای ۷ شهرستان شد. استان خراسان رضوی دارای ۲۷ شهرستان است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). در نقشه اموقعیت مکانی ۳ استان خراسان شمالی، رضوی و جنوبی آورده شده است (جدول شماره ۲).

شکل شماره (۱): موقعیت مکانی استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی در کشور

جدول شماره (۲): شهرستان‌های استان‌های خراسان شمالی، رضوی و جنوبی به تفکیک تعداد روستاهای هر شهرستان

نام استان	شهرستان	تعداد کل روستاها	تعداد روستاهای بالای ۲۰ خانوار
خراسان شمالی	بجنورد	۲۳۰	۲۱۰
	اسفراین	۱۷۵	۱۳۴
	شیروان	۱۵۰	۱۳۷
	فاروج	۸۲	۷۳
	جاجرم	۴۹	۳۶
	گرمه	۳۳	۱۴
	مانه و سملقان	۱۴۶	۱۱۴

ادامه جدول شماره (۲): شهرستان‌های استان‌های خراسان شمالی، رضوی و جنوبی به تفکیک تعداد روستاهای هر شهرستان

نام استان	شهرستان	تعداد کل روستاها	تعداد روستاهای بالای ۲۰ خانوار
خراسان جنوبی	بشرویه	۱۰۲	۲۰
	بیرجند	۴۹۳	۲۲۰
	درمیان	۱۴۷	۹۶
	سرایان	۹۴	۳۳
	سربیشه	۲۷۰	۱۱۹
	فردوس	۶۳	۲۵
	قاینات	۲۷۱	۲۰۱
	نهبندان	۳۷۵	۱۲۰
	باخرز	۵۸	۵۳
	بجستان	۶۹	۲۶
خراسان رضوی	بردسکن	۱۱۴	۶۶
	تایباد	۴۱	۳۵
	تخت جلگه (فیروزه)	۱۰۲	۷۰
	تربت جام	۲۷۰	۲۰۸
	تربت حیدریه جغتای	۱۴۹	۱۲۳
	جغتای	۶۴	۴۹
	جوین	۵۰	۴۵
	چناران	۲۳۰	۱۲۰
	خلیل آباد	۲۸	۲۴
	خواف	۹۹	۸۱
	خوشاب	۶۲	۶۲
	درگز	۱۴۱	۱۰۲
	رشتخوار	۶۰	۵۴
	زاوه	۷۲	۶۳
	سبزوار	۲۷۰	۱۷۶
	سرخس	۸۹	۶۴
	طرقبه شانددیز	۶۰	۴۲
	فریمان	۱۵۶	۹۶
	قوچان	۱۸۳	۱۴۹
	کاشمر	۶۹	۵۶
	کلات	۷۲	۵۰
	گناباد	۱۴۳	۵۶
	مشهد	۴۲۰	۳۱۵
	مه و لات	۸۲	۲۸
نیشابور	۴۷۴	۳۴۲	

منبع: فرهنگ آبادی‌های استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی، ۱۳۹۰

برای تعیین میزان سطوح توسعه‌یافتگی سکونتگاه‌های روستایی استان‌های خراسان رضوی، خراسان شمالی و خراسان جنوبی، تعداد ۲۰ شاخص مربوط به ابعاد اجتماعی، اقتصادی، کالبدی- نهادی از فرهنگ آبادی‌های استان‌های مورد مطالعه، استخراج گردید که شاخص‌های مربوط به هر بخش در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول شماره (۳): مؤلفه‌ها و شاخص‌های مورد بررسی در پژوهش

شاخص	کالبدی - نهادی	اجتماعی	اقتصادی
متغیر	- درصد برخورداری از آب آشامیدنی	- معکوس تراکم دانش‌آموز در	- سطح زیر کشت محصولات دائمی به
	- تعداد روستاهای دارای لوله‌کشی گاز طبیعی	- کلاس کالبدی مقطع دبستان	- کل اراضی زراعی
	- نسبت برخورداری از مراکز بهداشتی درمانی روستایی	- معکوس تراکم دانش‌آموز در کلاس کالبدی مقطع راهنمایی	- سطح زیر کشت محصولات سالانه به
	- درصد بهره‌مندی از روشنایی برق به کل روستاها	- معکوس تراکم دانش‌آموز در کلاس کالبدی مقطع دبیرستان	- کل اراضی زراعی
	- نسبت مراکز بهداشتی، درمانی (خانه بهداشت) به کل روستاها	- تعداد رایانه به ازای هر یک هزار دانش‌آموز	
	- نسبت طول راه‌های روستایی آسفالت به کل طول راه‌های روستایی	- تعداد جمعیت تحت پوشش بیمه روستایی به کل جمعیت مناطق روستایی	
	- سرانه برخورداری از فضاهای ورزشی		
	- تعداد روستاهای دارای طرح هادی		
	- تعداد روستاهای دارای طرح هادی اجرا شده		
	- میزان ضریب پوشش تلفن همراه		
	- نسبت روستاهای دارای شبکه جمع‌آوری فاضلاب		

منبع: فرهنگ آبادی‌های استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی، ۱۳۹۰

۴ یافته‌های تحقیق

۴-۱ توسعه روستایی در شهرستان‌های استان خراسان رضوی

از لحاظ برخورداری از شاخص‌های توسعه روستایی، در بین شهرستان‌های استان خراسان رضوی شهرستان جغتای با امتیاز ۰/۸۲۱ در رتبه اول، شهرستان گناباد با امتیاز ۰/۷۸۲ در رتبه دوم، شهرستان تخت جلگه (فیروزه) با امتیاز ۰/۶۴۹ در رتبه سوم قرار گرفته است. همچنین شهرستان‌های طرقبه، خلیل‌آباد، مشهد، کلات، سرخس، قوچان، چناران، درگز، تربت‌حیدریه، کاشمر، فریمان، جوین، مه‌ولات، نیشابور، تایباد، زواره، بردسکن، رشتخوار، تربت‌جام، سبزوار، خواف در رتبه‌های بعدی قرار دارد. شهرستان‌های خوشاب، باخرز و بجستان نیز در پایین‌ترین رتبه از نظر سطح توسعه‌یافتگی است (جدول شماره ۴).

جدول شماره (۴): تعیین فاصله نسبی و رتبه‌بندی شهرستان‌های استان خراسان رضوی

رتبه	cli-	di-	di+	شهرستان
۱	۰/۸۲۱	۰/۳۴۹	۰/۰۸۶	جغتای
۲	۰/۷۸۲	۰/۳۰۷	۰/۰۸۵	گناباد
۳	۰/۶۴۹	۰/۲۴۲	۰/۱۳۱	تخت جلگه (فیروزه)
۴	۰/۱۸۲	۰/۰۷۸	۰/۳۴۹	طرقبه شاندیز
۵	۰/۱۳۷	۰/۰۵۶	۰/۳۵۴	خلیل‌آباد
۶	۰/۱۱۹	۰/۰۴۸	۰/۳۵۳	مشهد
۷	۰/۱۱۲	۰/۰۴۵	۰/۳۵۵	کلات
۸	۰/۱	۰/۰۳۹	۰/۳۵۳	سرخس
۹	۰/۱	۰/۰۳۹	۰/۳۵۴	قوچان
۱۰	۰/۰۹۵	۰/۰۳۷	۰/۳۵۴	چناران
۱۱	۰/۰۹۵	۰/۰۳۷	۰/۳۵۳	درگز
۱۲	۰/۰۸۸	۰/۰۳۴	۰/۳۵۴	تربت‌حیدریه
۱۳	۰/۰۸۴	۰/۰۳۲	۰/۳۵۴	کاشمر
۱۴	۰/۰۸۲	۰/۰۳۲	۰/۳۵۴	فریمان
۱۵	۰/۰۷۶	۰/۰۲۹	۰/۳۵۵	جویین
۱۶	۰/۰۶۳	۰/۰۲۴	۰/۳۵۶	مه و لات
۱۷	۰/۰۶۳	۰/۰۲۴	۰/۳۵۵	نیشابور
۱۸	۰/۰۶۲	۰/۰۲۴	۰/۳۵۵	تایباد
۱۹	۰/۰۵۹	۰/۰۲۲	۰/۳۵۷	زاوه
۲۰	۰/۰۵۱	۰/۰۱۹	۰/۳۵۶	بردسکن
۲۱	۰/۰۴۶	۰/۰۱۷	۰/۳۵۶	رشتخوار
۲۲	۰/۰۴۶	۰/۰۱۷	۰/۳۵۶	تربت‌جام
۲۳	۰/۰۴۱	۰/۰۱۵	۰/۳۵۶	سبزوار
۲۴	۰/۰۴۰	۰/۰۱۵	۰/۳۵۷	خواف
۲۵	۰/۰۴۰	۰/۰۱۵	۰/۳۵۷	خوشاب
۲۶	۰/۰۳۲	۰/۰۱۲	۰/۳۵۷	باخرز
۲۷	۰/۰۱۵	۰/۰۰۶	۰/۳۵۸	بجستان

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

بررسی وضعیت توسعه‌یافتگی نقاط روستایی مناطق مورد مطالعه به لحاظ شاخص‌های کالبدی-نهادی، اجتماعی و اقتصادی (جدول ۵) نشان داد بین برخی شهرستان‌ها تفاوت فاحشی از نظر سطوح توسعه در ابعاد کالبدی، اجتماعی و اقتصادی وجود دارد و این نشان می‌دهد چگونه یک شهرستان در برخی شاخص‌ها از بسیاری شهرستان‌های دیگر در وضعیت بهتری قرار دارد و در برخی شاخص‌های دیگر، بسیار کمتر توسعه‌یافته در مقایسه با سایر شهرستان‌های استان است و این مقایسه تصویری کلی از وضعیت هر شهرستان در ابعاد سه‌گانه را ارائه می‌کند. به عنوان مثال سطح توسعه، روستاهای مشهد از منظر شاخص‌های کالبدی و اقتصادی در وضعیت متعادل و خوبی در مقایسه با سایر شهرستان‌ها قرار دارد. از نظر شاخص‌های اجتماعی تفاوت فاحشی در سطوح توسعه آنها دیده می‌شود و از جایگاه مطلوبی

در مقایسه با دیگر شهرستان‌های استان برخوردار نیستند. همچنین شهرستان کلات از نظر شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی از وضعیت بهتری در مقایسه با شاخص‌های کالبدی برخوردار است.

جدول شماره (۵): مقایسه رتبه‌بندی شهرستان‌های استان رضوی در ابعاد کالبدی، اجتماعی، اقتصادی

شهرستان	کالبدی-نهادی	اجتماعی	اقتصادی
باخرز	۲۴	۲۰	۱۹
بجستان	۲۷	۲۶	۲۲
بردسکن	۲۲	۶	۱۸
تایباد	۱۵	۲۱	۱۱
تخت جلگه (فیروزه)	۳	۱۹	۱۲
ترت جام	۱۹	۱۳	۱۶
ترت حیدریه	۸	۲۷	۱۰
جغتای	۱	۷	۲۳
جوین	۱۰	۱۷	۲۵
چناران	۷	۸	۱۵
خلیل‌آباد	۴	۳	۲۶
خواف	۲۱	۹	۲۴
خوشاب	۲۳	۲۵	۱۳
درگز	۱۲	۴	۷
رشتخوار	۱۸	۱۵	۲۰
زاوه	۲۵	۱۶	۸
سبزوار	۲۰	۲۲	۱۴
سرخس	۹	۱۰	۵
طرقبه شاندیز	۵	۱	۱
فریمان	۱۶	۱۱	۴
قوچان	۱۴	۲۳	۳
کاشمر	۱۱	۱۲	۹
کلات	۲۶	۲	۲
گناباد	۲	۱۸	۲۱
مشهد	۶	۲۴	۶
مه و لات	۱۷	۵	۲۷
نیشابور	۱۳	۱۴	۱۷

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

بررسی اینکه آیا بین سطح توسعه در ابعاد مختلف کالبدی، اجتماعی، اقتصادی همبستگی وجود دارد، از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده گردید که نتایج آن در جدول ۶ نشان داده شده است. همبستگی بین سطوح توسعه کلی و سطح توسعه در شاخص‌های کالبدی در سطح خطای ۰/۰۱ معنی‌دار شده و

مقدار ضریب همبستگی آن حدود ۰/۸۳ است و همبستگی با شاخص‌های اجتماعی ۰/۳۵ و اقتصادی ۰/۲۹ بوده که از لحاظ آماری معنی‌دار نیست. همچنین سطح توسعه هر یک از شاخص‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی باهم هیچ همبستگی معنی‌داری ندارد. به عبارتی، توسعه‌یافتگی روستاهای شهرستان‌ها در شاخص‌های مورد بررسی به طور متوازن نبوده است.

جدول شماره (۶): ضریب همبستگی اسپیرمن بین رتبه کل و رتبه‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی

	اقتصادی	اجتماعی	کالبدی	کل		
کل	۰/۲۸۶	۰/۳۵۱	۰/۸۳**	۱	ضریب همبستگی	
	۰/۱۴۸	۰/۰۷۳	۰	۰	سطح معنی‌داری	
کالبدی	۰/۰۰۸	۰/۱۵۱	۱	۰/۸۳**	ضریب همبستگی	
	۰/۹۶۹	۰/۴۵۱	۰	۰	سطح معنی‌داری	
اجتماعی	-۰/۰۲۱	۱	۰/۱۵۱	۰/۳۵۱	ضریب همبستگی	
	۰/۹۱۶	.	۰/۴۵۱	۰/۷۳۰	سطح معنی‌داری	
اقتصادی	۱	-۰/۰۲۱	۰/۰۰۸	۰/۲۸۶	ضریب همبستگی	
	۰	۰/۹۱۶	۰/۹۶۹	۰/۱۴۸	سطح معنی‌داری	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

۲-۴) توسعه روستایی در شهرستان‌های استان خراسان شمالی

نتایج مطالعات در جدول ۷ نشان می‌دهد که در بین شهرستان‌های استان خراسان شمالی، شهرستان فاروج با امتیاز ۰/۷۳۳ رتبه اول، شهرستان بجنورد با امتیاز ۰/۵۸۵ در رتبه دوم، و شهرستان‌های اسفراین، مانه و سملقان، گرمه، شیروان و جاجرم به ترتیب در رتبه‌های بعدی از لحاظ برخورداری شاخص‌های توسعه روستایی اعم از امکانات و خدمات، نهادی-کالبدی، اجتماعی و اقتصادی قرار دارد. مقایسه سطوح توسعه در شاخص‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی در جدول ۸ نشان می‌دهد تفاوت سطوح توسعه در هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه در شهرستان‌ها در مقایسه با خراسان رضوی کمتر است. بیش‌ترین تفاوت بین سطح و رتبه توسعه‌یافتگی در شهرستان گرمه دیده می‌شود که رتبه هفتم را در شاخص‌های کالبدی و اقتصادی و رتبه اول را در شاخص‌های اجتماعی دارد. در این استان هم ضریب همبستگی اسپیرمن محاسبه شده که نتایج آن در جدول ۹ آورده شده است. بر اساس ضرایب همبستگی جدول مذکور، رتبه کلی توسعه‌یافتگی با رتبه (شاخص‌های) کالبدی، همبستگی معنی‌داری به مقدار ۰/۸۶ دارد و با سایر شاخص‌ها همبستگی معنی‌داری وجود ندارد. در بین شاخص‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی نیز بین شاخص‌های کالبدی و اقتصادی همبستگی قوی‌تری وجود دارد ولی به لحاظ معنی‌داری

آماری، در سطح ۰/۰۵ خطا همبستگی معنی‌دار نیست. بنابراین در این استان توسعه‌یافتگی روستاهای شهرستان‌ها در ابعاد مختلف مذکور، همبستگی ندارد.

جدول شماره (۷): تعیین فاصله نسبی و رتبه‌بندی شهرستان‌ها در استان خراسان شمالی

رتبه	cli-	di-	di+	شهرستان
۱	۰/۷۳۳	۰/۱۹۸	۰/۰۷۲	فاروج
۲	۰/۵۸۵	۰/۱۷۵	۰/۱۲۴	بجنورد
۳	۰/۵۴۲	۰/۱۳۶	۰/۱۱۵	اسفراین
۴	۰/۵۰۶	۰/۱۳۴	۰/۱۳۱	مانه و سملقان
۵	۰/۴۸۷	۰/۱۶۷	۰/۱۷۶	گرمه
۶	۰/۴۱۱	۰/۱۱۵	۰/۱۶۴	شیروان
۷	۰/۱۵۹	۰/۰۴۴	۰/۲۳۶	جاجرم

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

جدول شماره (۸): مقایسه رتبه‌بندی شهرستان‌های استان خراسان شمالی بر حسب دسته‌بندی سه‌گانه

اقتصادی	اجتماعی	کالبدی-نهادی	شهرستان
۶	۳	۴	اسفراین
۳	۵	۲	بجنورد
۲	۷	۶	جاجرم
۵	۶	۵	شیروان
۱	۲	۱	فاروج
۷	۱	۷	گرمه
۴	۴	۳	مانه و سملقان

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

جدول شماره (۹): ضریب همبستگی اسپیرمن بین رتبه کل و رتبه‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی

اقتصادی	اجتماعی	کالبدی	کل		
۰/۲۸۶	۰/۵۳۶	۰/۸۵۷*	۱	ضریب همبستگی	کل
۰/۵۳۵	۰/۲۱۵	۰/۰۱۴	۰	سطح معنی‌داری	
۰/۶۰۷	۰/۱۰۷	۱	۰/۸۵۷*	ضریب همبستگی	کالبدی
۰/۱۴۸	۰/۸۱۹	۰	۰/۰۱۴	سطح معنی‌داری	
-۰/۳۵۷	۱	۰/۱۰۷	۰/۵۳۶	ضریب همبستگی	اجتماعی
۰/۴۳۲	۰	۰/۸۱۹	۰/۲۱۵	سطح معنی‌داری	
۱	-۰/۳۵۷	۰/۶۰۷	۰/۲۸۶	ضریب همبستگی	اقتصادی
۰	۰/۴۳۲	۰/۱۴۸	۰/۵۳۵	سطح معنی‌داری	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

۳-۴) توسعه روستایی در شهرستان‌های استان خراسان جنوبی

بر اساس نتایج حاصل از رتبه‌بندی که در جدول ۱۰ آورده شده است، در میان شهرستان‌های استان خراسان جنوبی، شهرستان فردوس با امتیاز ۰/۵۲۵ در رتبه اول و پس آن شهرستان‌های سرایان، قائنات، بیرجند، درمیان، سربیشه، نهبندان و بشرویه به ترتیب در رتبه دوم تا هشتم به لحاظ برخورداری شاخص‌های توسعه روستایی شامل امکانات و خدمات زیستی، نهادی-کالبدی، اجتماعی و اقتصادی در روستاهای استان قرار دارد.

جدول شماره (۱۰): تعیین فاصله نسبی و رتبه‌بندی شهرستان‌های استان خراسان جنوبی

رتبه	cli-	di-	di+	شهرستان
۱	۰/۵۲۵	۰/۳۳۵	۰/۳۰۳	فردوس
۲	۰/۴۷۵	۰/۳۰۳	۰/۳۳۵	سرایان
۳	۰/۳۳۲	۰/۱۵۹	۰/۳۱۹	قائنات
۴	۰/۲۲۴	۰/۱۰۴	۰/۳۵۸	بیرجند
۵	۰/۱۱۱	۰/۰۵۶	۰/۴۴۵	درمیان
۶	۰/۱۰۵	۰/۰۵۲	۰/۴۴۵	سربیشه
۷	۰/۰۸۷	۰/۰۴۲	۰/۴۴۶	نهبندان
۸	۰/۰۲۳	۰/۰۱۱	۰/۴۵۲	بشرویه

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

جدول ۱۱، مقایسه سطوح توسعه در ابعاد کالبدی، اجتماعی و اقتصادی در استان خراسان جنوبی را نشان می‌دهد که در شاخص‌های کالبدی شهرستان فردوس، در شاخص‌های اجتماعی، شهرستان سرایان و در شاخص‌های اقتصادی شهرستان سربیشه رتبه ۱ را به خود اختصاص داده‌اند. نکته قابل توجه اینکه شهرستان فردوس با اینکه در مجموع شاخص‌ها در وضعیت توسعه‌یافته قرار دارد ولیکن در شاخص‌های اجتماعی رتبه آخر توسعه روستایی استان را به خود اختصاص داده است. در شاخص‌های کالبدی، شهرستان سربیشه، اقتصادی، شهرستان نهبندان و در شاخص‌های اجتماعی، شهرستان بشرویه در پایین‌ترین وضعیت از سطوح توسعه‌یافتگی در استان خراسان جنوبی برخوردارند.

جدول شماره (۱۱): مقایسه رتبه‌های شهرستان‌های استان خراسان جنوبی بر حسب دسته‌بندی سه‌گانه

شهرستان	کالبدی-نهادی	اجتماعی	اقتصادی
بشرویه	۵	۸	۷
بیرجند	۴	۶	۳
درمیان	۶	۲	۵
سرایان	۲	۱	۶
سربیشه	۸	۳	۱
فردوس	۱	۷	۲
قاینات	۳	۵	۴
نهبندان	۷	۴	۸

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

بر اساس ضرایب همبستگی جدول ۱۲، رتبه کلی توسعه‌یافتگی با رتبه (شاخص) کالبدی همبستگی معنی‌داری به مقدار $0/83$ دارد و با سایر ابعاد همبستگی معنی‌داری ندارد. در بین شاخص‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی نیز بین شاخص‌های کالبدی و اقتصادی همبستگی قوی‌تری وجود دارد ولی به لحاظ معنی‌داری آماری، در سطح $0/05$ خطا همبستگی معنی‌دار نیست. بنابراین در این استان توسعه‌یافتگی روستاهای شهرستان‌ها در ابعاد مختلف مذکور، همبستگی ندارد.

جدول شماره (۱۲): ضریب همبستگی اسپیرمن بین رتبه کل و رتبه‌های کالبدی، اجتماعی و اقتصادی

کل	ضریب همبستگی	کل	کالبدی	اجتماعی	اقتصادی
کل	ضریب همبستگی	۱	$0/833^*$	$0/143$	$0/452$
	سطح معنی‌داری	۰	$0/010$	$0/736$	$0/26$
کالبدی	ضریب همبستگی	$0/883$	۱	$-0/238$	$0/119$
	سطح معنی‌داری	$0/010$	۰	$0/57$	$0/779$
اجتماعی	ضریب همبستگی	$0/143$	$-0/238$	۱	$-0/071$
	سطح معنی‌داری	$0/736$	$0/57$	۰	$0/867$
اقتصادی	ضریب همبستگی	$0/452$	$0/119$	$-0/071$	۱/۰۰۰
	سطح معنی‌داری	$0/26$	$0/779$	$0/867$	.

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۲

(۵) نتیجه‌گیری

در فرآیند برنامه‌ریزی توسعه روستایی شناخت، تحلیل امکانات و تنگناهای نواحی روستایی و سطح‌بندی این نواحی از نظر میزان برخورداری و محرومیت دارای اهمیت بسزایی است و معیاری برای تلاش در حوزه کاهش و رفع نابرابری‌های موجود میان آن‌ها نیز محسوب می‌شود که همواره بایستی در

برنامه‌ریزی‌های توسعه مورد توجه قرار گرفته شود. در این پژوهش با استفاده از ۲۰ شاخص توسعه روستایی که از سالنامه آماری سال ۱۳۹۰ استان‌های خراسان (رضوی، شمالی و جنوبی) مستخرج، به تحلیل سطوح توسعه روستایی شهرستان‌های استان‌های مورد مطالعه با استفاده از تکنیک تاپسیس پرداخته شده است.

نتایج حاصل از روش تاپسیس نشان می‌دهد در میان شهرستان‌های استان خراسان رضوی، شهرستان‌های جغتای گناباد و تخت جلگه (فیروزه) با بیش‌ترین امتیاز در رتبه‌های اول تا سوم قرار گرفته است. همچنین شهرستان‌های طرقله، خلیل‌آباد، مشهد، چناران، کلات، سرخس، تربت‌حیدریه، درگز، جوبین، کاشمر، مه ولات، نیشابور، بردسکن، قوچان، تایباد، خواف، رشتخوار، بجستان، تربت‌جام، سبزوار، خوشاب، زواره و باخرز به ترتیب در پایین‌ترین رتبه از لحاظ برخورداری شاخص‌های توسعه روستایی شامل امکانات و خدمات زیستی، نهادی - کالبدی، اجتماعی و اقتصادی در روستاهای استان قرار دارد. در شاخص‌های کالبدی شهرستان جغتای در وضعیت برتر قرار دارد، اما در شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی شهرستان طرقله، رتبه ارا به خود اختصاص داده است.

نتایج مطالعه نشان می‌دهد نابرابری فضایی در پخش خدمات و امکانات در نقاط روستایی شهرستان‌های استان به وضوح دیده می‌شود. مقایسه سطوح توسعه در ابعاد کالبدی، اجتماعی و اقتصادی در شهرستان‌های استان خراسان شمالی در مقایسه با خراسان رضوی کمتر است. بیش‌ترین تفاوت بین سطوح توسعه در شهرستان گرمه دیده می‌شود که رتبه هفتم را در ابعاد کالبدی و اقتصادی و رتبه اول را در زمینه اجتماعی دارد. بر اساس ضریب همبستگی پیرسون، رتبه کلی توسعه‌یافتگی با رتبه (شاخص) کالبدی - نهادی همبستگی معنی‌داری به مقدار ۰/۸۶ دارد و با سایر ابعاد همبستگی معنی‌داری ندارد.

بررسی سطوح توسعه در ابعاد کالبدی، اجتماعی و اقتصادی در استان خراسان جنوبی، نشان می‌دهد در شاخص‌های کالبدی شهرستان فردوس، در شاخص‌های اجتماعی، شهرستان سرایان و در شاخص‌های اقتصادی شهرستان سربیشه رتبه اول را به خود اختصاص داده است. نکته قابل توجه اینکه شهرستان فردوس با اینکه در مجموع شاخص‌ها در وضعیت توسعه‌یافته قرار دارد ولیکن در شاخص‌های اجتماعی رتبه آخر توسعه روستایی استان را به خود اختصاص داده است.

وضعیت فراوان در هر ۳ استان کشور گویای آن است که در هیچ یک از آنها، مرکز استان رتبه اول را در بخش توسعه روستایی کسب ننموده است. بنابراین می‌توان اذعان داشت که مهم‌ترین دلیل آن توجه ویژه به سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی در بخش‌هایی غیر از بخش کشاورزی بوده و این بخش اقتصادی مهجور واقع شده است؛ چرا که مطابق با تعاریف توسعه، می‌بایست همه بخش‌های اقتصادی هماهنگ رشد یابند تا عدالت را هم به لحاظ عدالت اقتصادی و هم از لحاظ عدالت توزیعی تولید و درآمد، بتوان در

هر ۳ استان کشور ارتقاء و گسترش داد. در این راستا به نظر می‌رسد تبعیضات حاصل از اتخاذ سیاست‌های نادرست دیدگاه‌های کلاسیک توسعه اعم از شهری و روستایی در کشور حاصل شده، جهت کاهش آثار زیان‌بار آن که به شکل عدم تعادل‌های ناحیه‌ای بروز نموده اتخاذ سیاست‌هایی به نفع مناطق محروم و عدم برخوردار امری ضروری تلقی می‌گردد.

۶ منابع

- آسایش، حسین، (۱۳۷۶)، کارگاه برنامه‌ریزی روستایی، انتشارات پیام نور.
- اسدزاده، احمد، حبیبه ایمانی و محمد شالی، (۱۳۹۴)، نابرابری‌های فضایی توسعه بخش کشاورزی در استان آذربایجان شرقی، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۲، صص ۴۱-۵۴.
- اصغر پور، محمدجواد، (۱۳۸۵)، تصمیم‌گیری چندمعیاره، انتشارات دانشگاه تهران.
- اکبری، نعمت‌الله و مهدی زاهدی کیوان، (۱۳۸۷)، کاربرد روش‌های رتبه‌بندی و تصمیم‌گیری چند شاخصه، انتشارات سازمان شهرداری و دهیاری‌ها کشور، چاپ اول.
- ای.ام، لی دیوید و چودری، پی، (۱۳۷۰)، ماهیت، مسائل و رهیافت‌های توسعه روستایی، فصلنامه روستا و توسعه، ش ۳، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، وزارت جهاد سازندگی.
- بوسل. هارتموت، (۱۳۸۶)، معرف‌های توسعه پایدار: نظریه‌ها، روش‌ها و تجربیات، مترجمان سید علی بدری - عبدالرضا افتخاری، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- بیات، مقصود، (۱۳۸۸)، سنجش توسعه یافتگی روستاهای بخش کوار شهرستان شیراز با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای، فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی، دوره ۲۰، شماره ۱، صص ۱۳۱-۱۱۳.
- پاپلی یزدی، محمدحسین و محمد امیر ابراهیمی، (۱۳۸۷)، نظریه‌های توسعه روستایی، ویرایش اول چاپ هفتم، انتشارات سمت.
- پیر بابایی، محمدتقی، (۱۳۸۳)، ارزیابی ظرفیت‌سازی در ابتکارات توسعه روستایی، مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها.
- تودارو، مایکل، (۱۳۶۴)، توسعه اقتصادی در جهان سوم، جلد اول، ترجمه: غلامعلی فرجادی، تهران، سازمان برنامه و بودجه، چاپ اول.
- حسین‌آبادی، محمد، (۱۳۹۲)، روش‌های رتبه‌بندی و سطح‌بندی مناطق و شاخص‌های نابرابری منطقه‌ای، انتشارات معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس‌جمهور، چاپ اول.
- حسینی، سید یعقوب، (۱۳۸۲)، آمار نا پارامتریک، روش تحقیق و نرم‌افزار آماری spss 10.0، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ اول، تهران.
- رضوانی، محمد رضا، (۱۳۸۳)، سنجش و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان سنندج با استفاده از GIS، فصلنامه جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۳.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا، (۱۳۹۰)؛ طراحی الگوی سنجش و ارتقاء شاخص‌های برخورداری شهرستان‌های کشور، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی رییس‌جمهوری، تهران.

- سعیدی، عباس، (۱۳۷۷)، **مبانی جغرافیای روستایی**، انتشارات سمت، چاپ اول، تهران.
- سعیدی، عباس، (۱۳۸۸)، **سطح‌بندی سکونتگاه‌های روستایی کشور**، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، چاپ اول، تهران.
- عزیزپور، فرهاد و آرمین محسن زاده، (۱۳۸۹)؛ **نظریه‌ها و رویکردهای سازمان‌یابی فضایی سکونتگاه‌های روستایی**، انتشارات بنیاد مسکن، چاپ اول، تهران.
- عطایی، محمد، (۱۳۸۹)، **تصمیم‌گیری چندمعیاره**، انتشارات دانشگاه صنعتی شاهرود. چاپ اول.
- فرجی سبکبار، حسنعلی، (۱۳۹۱)، **تحلیل نابرابری های فضایی سکونتگاه های روستایی ایران**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۱، شماره ۱، صص ۸۳-۱۰۰.
- فرهنگ آبادی‌های استان‌های خراسان رضوی، شمالی و جنوبی، (۱۳۹۰)، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، تهران
- لان ون، پاول، (۱۳۶۴) «**اول غذا**»، پیام یونسکو، شماره ۱۶۸، سال پانزدهم، کمیسیون ملی یونسکو در ایران.
- مرادی مسیحی، وراز و مانی طالبی، (۱۳۹۶)، **تحلیل ساختاری شاخص های توسعه پایدار روستایی، مورد دهستان های صومعه سرا**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ششم، شماره ۳، پیاپی ۲۱، صص ۱۸۰-۱۶۵.
- مرسلی ادريس، (۱۳۷۴)، **تعیین درجه توسعه‌یافتگی مناطق روستائی استان زنجان**، پایان‌نامه (کارشناسی ارشد) به راهنمایی اکبر نفری، دانشگاه علامه طباطبائی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، **نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن**.
- نظم فر، حسین، (۱۳۹۶)، **تحلیل سطوح توسعه روستایی و میزان بر خورداری دهستان های آذربایجان غربی**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ششم، شماره ۱، پیاپی ۱۹، صص ۱۷۵-۱۵۹.
- یزدانی، محمدحسن، افشار سیدین و رسول طایفه عیسی خواجه لو، (۱۳۹۴)، **سنجش و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی زیربنایی در نواحی روستایی استان اردبیل**، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، جلد ۴ شماره ۱۳ صفحات ۵۶-۳۹.
- Ayala. Luis, Antonio Jurado, Jesus Perez- Mayo(2009),”**Income Poverty and Multidimensional Deprivation: Lessons from Cross-Regional Analysis**”, ECINEQ WP
- Burke, F., S. UL Huda, S. Hamza, M. Azam (2005) , **Disparities of agricultural productivity in Balochestan (a GIS perspective)**, Pakistan Geographical Review, 27 (1) : 27-34.
- Hodder, R. (2000), **Development Geography**, Rutledge, London.
- World Bank، (1975)، **Rural Development، Sector Policy Paper**، Washington، DC: World Bank. P.3